

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

Катедра по общо, индоевропейско и балканско езиковедие

ЕТИМОЛОГИЧЕН АНАЛИЗ НА ДУМИТЕ ЗА ЕМОЦИИ В
БАЛКАНСКИТЕ ЕЗИЦИ

Автореферат на дисертационен труд за придобиване на образователна и
научна степен „доктор“

Докторант: Даниел Томов

Научен ръководител: доц. д-р Биляна Михайлова

Професионално направление: **2.1.Филология**

Научна специалност: **Общо и сравнително езиковедие (Балканско
езиковедие с албански и румънски език)**

София, 2019 г.

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита на разширено заседание на Катедрата по общо, индоевропейско и балканско езикознание на СУ „Св. Климент Охридски“ в разширен състав от 09.01.2019 г.

Обемът на труда е 159 страници, от които 11 страници използвана литература с над 150 заглавия. Към дисертационния труд е включен азбучен показалец на думите за основни емоции в балканските езици.

Публичната защита на дисертационния труд ще се проведе на 10.05.2019 г. в 151 аудитория – Ректорат, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, съгласно Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и академични длъжности при Софийски Университет, **пред научно жури в състав:**

Рецензенти:

доц. д-р Русана Христова Василева-Бейлери – ФСлФ, СУ

проф. д. ф. н. Живка Колева-Златева – ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

Автори на становища:

проф. д. ф. н. Петя Асенова Петрова – СУ

доц. д-р Христина Пелова Дейкова - БАН

доц. д-р Биляна Михайлова Иванова – ФСлФ, СУ

Дисертацията се фокусира върху разглеждането на етимологията и семантичното развитие на думите (*радост, гняв, страх, тъга*) в балканските езици. В допълнение към дисертационния труд е разгледана етимологията на думите за *срам* и техните синоними.

Интересът към темата е породен от необходимостта да се изследват концептите за базисни емоции в българския, румънския, албанския и гръцкия език, които не са достатъчно проучени.

Актуалност на темата

От направения преглед на литературата се забелязва доминиране на изследванията, свързани с природата, семантиката и метафоричния образ на емоционалните концепти, както и липса на такива, които да опишат развоя на наименованията за базисни емоции в балканските езици. Именно към запълването на тази празнина е ориентиран настоящият труд.

Предмет на изследването е етимологията, семантичното развитие и метафоричният образ на думите за основни емоции в езиците от БЕС.

Обект на изследването

Обект на изследването са както балканските емоционални лексеми, така и изрази с преносно значение – лингвистични метафори. Разглеждат се също и някои думи с разговорна употреба.

Основни методи и подходи

В дисертацията се използват описателният, сравнителният и количественият метод при анализ на лингвистични данни. Подходът на изследване е комплексен, тъй като се прилага етимологичният метод в съчетание с теорията за концептуалната метафора.

Цел на изследването

I. Основната цел на този труд е с помощта на сравнителен етимологичен анализ да се установи дали се наблюдава сходство в семантичния развой на думите за основни емоции в изследваните езици. За тази цел е необходимо да се изпълнят следните задачи:

- 1. Да се представи теоретичната основа на изследването, включваща принципите на научната етимология и различните теории за емоционалните концепти.**

- 2. Да се изведат, систематизират и опишат съществуващите теории и хипотези за етимологията на основните балкански емоционални лексеми.** Изследването систематизира материал от етимологичните, тълковните и синонимните речници на балканските езици. Изведените етимологии са описани и анализирани с помощта на сравнения с близкородствени езици, реконструиране на праформи за името на дадена емоция, коментирание на тези форми с помощта на фонетичните закони, проследяване на семантичния им развой. В подкрепа на едно или друго научно предложение за етимологията на дадена дума са приведени примери от литературата и митологията.
- 3. Въз основа на получените резултати да се направят обобщения за характера на названията за емоции в българския, румънския, албанския и гръцкия език (да се обърне внимание на емоционалната лексика, част от общия балкански лексикален корпус, заемките от един балкански език в друг, унаследените думи, субстратната лексика), общите семантични модели на развитие на названията за емоции в езиците от БЕС.**

II. Друга цел на настоящото изследване е с помощта на теорията за концептуалната метафора, да изведе, систематизира и опише общите концептуални метафори за *радост, гняв, страх, тъга* в изследваните езици. За постигането ѝ е необходимо извличането на информация от най-представителните тълковни и фразеологични речници на тези езици. Някои от примерите са взети от народните говори. Извлечените лексеми и изрази са сравнени в употребата си в книжовния език и са разгледани с тяхното преносно значение.

Хипотези:

Във връзка с целите на настоящото изследване се правят следните хипотези:

- 1. Очаква се да се открият балкански емоционални лексеми с общ или сходен семантичен развой.**
- 2. Очаква се да се открият балкански лексеми и изрази, запазили семантичните особености на думите, от които са заети или унаследени.**
- 3. Очаква се да се открият общи за балканските езици метафорични модели за емоционалните лексеми.**
- 4. Очаква се да се открият метафорични модели, характерни само за някои от балканските езици.**

Практическа стойност на изследването

Настоящият текст допълва и разширява съпоставителните изследвания, занимаващи се с въпроса за етимологията и семантиката на балканската емоционална лексика. Изследването е едно от малкото сравнителни изследвания на думите за основни емоции, обхващащо всички езици от БЕС. То е изключително полезно в частта си, обхващаща албанския език, тъй като до момента цялостна разработка по въпроса все още не е направена. За етимологията на емоционалната лексика в гръцкия и румънския език също е писано малко. Дисертацията би могла да е полезна на студенти и учени в областта на сравнителното балканско езикознание. Големият корпус от лексеми, включени в нея позволява да се правят типологизации, обсъждания и коментари. Изследването би било полезно и при създаването на електронен балкански корпус.

Списък с научните приноси на дисертационния труд

1. Историческият развой на наименованията за основни емоции (*радост, гняв, страх, тъга и срам*) за първи път се разглежда в съпоставителен балкански план в рамките на дисертационен труд.
2. Съставен е богат лексикален корпус. Изследването борави с богатата база от примери от балканските и индоевропейските езици.
3. Приложен е двустранен анализ на лексемите, което позволява да се разглежда цялостно техният фонетичен и семантичен облик.
4. Въз основа на анализа в текста са изведени общи, сходни модели на семантичен развой на думите за основни емоции в балканските езици.
5. Установени са общи и културно-специфични модели в концептуализацията на емоциите в балканските езици.
6. Направени са отделни за всеки език, както и общи (сравнителни) таблици на първоначалните значения на основните емоционални балкански лексеми.

Структура на дисертацията

Дисертацията се състои от увод, първа глава, която представя теоретичната база на изследването, глава втора, която представя етимологията и семантиката на думите за **радост** в балканските езици, трета глава, която представя етимологията и семантиката на емоционалните лексеми със значение ‘**гняв**’, четвърта глава, която представя произхода и семантичния развой на лексемите със значение ‘**страх**’ в езиците от БЕС, пета глава, която представя етимологията и семантичния развой на балканските емоционални думи със значение ‘**тъга**’. В допълнение (шеста глава) е разгледан произходът на балканските лексеми със значение ‘**срам**’, заключение, използвана литература, използвани речници, допълнителна литература, съкращения, индекс (азбучен показалец) на думите за основни емоции в балканските езици.

Корпус на изследването

Корпусът съдържа примери от етимологичните, тълковните и синонимните речници на балканските езици. За по-детайлното описание на съществуващите предположения е привлечен материал от славянските, романските, а там където има

възможност, и от различни индоевропейски езици. Корпусът съдържа примери от художествени текстове.

В корпуса са включени над 150 примера от балканските езици (30 от български език, 48 от румънски език, 33 от албански език, 35 от гръцки език).¹

¹ В този списък не са включени примерите от частта за метафоричния модел на балканските емоционални лексеми.

Първа глава

Тази глава започва с извеждане на определение за понятието „емоция“. Настоящата работа се спира на това, което е дадено от Любен Десев в неговия „Речник по психология“. С цел по-детайлното му формулиране е направено разграничение между концептите „емоция“ и „чувство“.

В тази глава са представени различни теории към концептите за базисни емоции от гледна точка на античната и средновековна философия, психологията, когнитивистиката и лингвистиката. Направен е кратък обзор на теориите на Платон, Аристотел, Хипократ, Тома Аквински, Декарт и Спиноза.

Като преход към по-новите теории за емоциите е поставена еволюционната теория на Чарлз Дарвин. Разглеждането ѝ е необходимо, за да може да се обясни връзката между вътрешното и външното изразяване на емоциите.

Интегративните, когнитивните, физиологичните (соматични) теории са разгледани с цел по-лесно да се обясни влиянието на дадена емоция върху човешкия организъм. Всички тези теории дават възможност при разглеждането на етимологията и семантиката на някои от лексемите да се правят заключения за влиянието на емоцията върху човека – неговото поведение, изражение, мислене.

В първа глава е разработен въпросът за класификацията на основните емоции. Разглеждането му се налага от необходимостта да се мотивира изборът на пет емоции (**радост, гняв, страх, тъга и срам**) в това изследване. Като основа е приета теорията на Плугчик, обяснена в неговото изследване: *„Emotion: Theory, research, and experience: Vol. 1. Theories of emotion (pp. 3-33). New York: Academic.* В изложението, мотивирано са представени няколко основни негови постулата за емоциите. Най-важен от тях за този текст е, че има малък брой основни, първични емоции. Според Плугчик всички останали емоции са комбинация от няколко основни, като например: любовта е комбинация от радост и удовлетворение; уплахата, тревогата и безпокойството - от страх и изненада; разочарованието - от изненада и тъга; срамът - от страх и отвращение и др. Тази негова теория се доказва и при анализа на някои от лексемите, разгледани в текста.

Разглеждането на лингвистичните теории за емоциите е направено в няколко отделни направления – **историко-етимологичен и когнитивен подход**. Заедно тези подходи помагат за цялостния анализ на лексемите в текста. Разглеждането им е направено през богатата библиографска справка от източници. Изведени са основните идеи на всяко от тези направления, някои от които са приложени при анализа на думите в текста.

За историко-етимологичния подход е важно да се отбележи, че при този тип изследвания се анализират не само фонетичните и морфологични особености в развитието на емоционалната лексика, но и еволюцията на нейното съдържание, започвайки с анализ на вътрешна форма и завършвайки с анализ на съвременното ѝ съдържание (Степанов 2001).

Основната цел на този метод е, въз основа на анализиране на лексикалните и метафорични значения на лексемите, назоваващи емоции, да се типологизират и обобщят семантичните модели, на базата на които те са възникнали². За целта е необходимо да се определи вътрешната форма и мотивираност на лексемите, времето (периодът) на развитие на емоционалното им значение, да се подложат на анализ техните метафорични и метонимични модели на емоционално значение, както и прякото и преносното им значение, да се изведат основните символи на лингво-културологичното поле на емоциите (Гамаюнова 2003: 10).

Основен за този текст е когнитивният подход за изследването на емоционалната лексика. Той е приложен по модела на теорията за концептуалната метафора, разработена от Лейкоф и Джонсън в работата им „Метафорите, с които живеем”. Теорията на Лейкоф и Джонсън се използва за основа, докато примерите, илюстриращи метафоричните модели са изведени от различни речници и художествени текстове на балканските езици.

² Това е една от целите на настоящата дисертация.

Съчетанието на историко-етимологичния подход с когнитивния подход дава възможност за по-цялостно разглеждане на фонетичния и семантичен облик на балканските емоционални лексеми.

В края на първа глава е разгледан въпросът за изследванията по темата на дисертационния труд в сферата на балканското езикознание.

Редица езиковеди отбелязват особености за балканската емоционална лексика през разглеждането на концептите ‘добро’ и ‘лошо’, ‘светъл’ и ‘тъмен’, ‘сърце’, ‘душа’, ‘съдба’ и др. (вж. Асенова, Алексова 2008, №2, 5-17; Алексова 2003, 130-137; Алексова 2005, 79-86; Ганева, Петрова 2005, 11-22; Калдиева-Захариева 2008: 206-216 и др.). Такива изследвания се правят основно за българския, гръцкия, румънския и отчасти за албанския език.

Принос в изследването на балканската емоционална лексика има А. Петрова (вж. Петрова 1998, 141-156; 2000 - 2004, 81-98; 2002, т.8, 146-155; 2003, т. 23, 62-75; 2003; 2006; 2011). В двете си големи изследвания „*Концептите в полето ‘радост’ - сходства и различия в балканския лингвокултурен ареал*“ и „*Езиковата метафора и балканската картина на света*“³ авторката разглежда емоциите през призмата на теорията за концептуалната метафора на Лейкоф и Джонсън и фразеологията. Вниманието ѝ е съсредоточено върху наивната картина на света и човека в сектора, отразяващ менталните и емоционалните състояния.

Темата за историческия развой на названията на думите за емоции в балканските езици е недостатъчно разработена. Съществен принос за разработването ѝ в българската наука има Биляна Михайлова (вж. Михайлова 2003–2004, 29–30; 2012, 6-16; 2015, 289-297; 2017, 132-140; 2017, 71-78; Mihaylova: “*Fear in Latin and Romance languages*”)⁴. В своите изследвания авторката отделя специално внимание на етимологията на праслав. *(u)žas- , праслав. *straxъ, думите за *тъга* в славянските и романските езици, произхода на думите за *радост* в индоевропейските езици, произхода на думите за *страх* в романските езици.

³ Структурата на частта, описваща метафоричните модели на думите за основни емоции в езиците от БЕС следва модела, изведен в труда на А. Петрова.

⁴ Анализът в текста следва модела на етимологичен анализ, приложен от авторката в нейните изследвания.

Във втора глава се анализират лексемите със значение ‘радост’ в българския, румънския, албанския и гръцкия език. Тя е разделена на 4 части. В началото на всяка от тях е изведена речникова дефиниция за емоцията. Това дава възможност да се правят сравнения, заключения и обобщения. Този модел на работа позволява да се разкрие полисемантичността на лексемите в отделните балкански езици.

За български език са анализирани думите (*радост, щастие, веселие*). Етимологията на лексемите *щастие* и *веселие* е изведена от *праславянски думи и основи със същото значение*, докато на *радост* е проблематична. За етимологията на бълг. *радост* в текста са предложени няколко теории, които дават възможност да се направи обобщение, че тази дума се извежда от праслав. **ōrd-* (> **radi* **/raditi/*roditi*); **rad-* (> **radъ*). Независимо от фонетичните различия е възможно тези форми да се изведат от един и същ корен с различна структура: ие. **h₂er-d-* и **h₂r-oh₁-d-*. Те са свързани с ие. корен **h₂er-* ‘ред, радост, здрав’, срв. хет. *arā* ‘приятел’, лик. *ara* ‘обред, ритуал, церемония’, стинд. *áram* ‘подходящ, годен’, *řtá* ‘това, което е превъзходно, достойно, радостно, правдивост, истинност, ред’, стгр. *ἀραρίσκω* ‘свързвам, присъединявам, нагласявам’, арм. *arari* ‘правя’, перс. *ārem* (Mihaylova 2015: 182). Тази етимология предлага следния модел на семантичен развой: ‘в ред’ > ‘отлично’ > ‘радостно’. Индоевропейската представа за ‘подреден, готов’ се развива в две посоки в славянските езици: 1. ‘подреден’ > ‘приготвен’ > ‘готов’ (Buck 1949: 983) и 2. ‘подходящ’ > ‘добър’ > ‘радостен, весел, щастлив’. Семантичният преход ‘добър’ > ‘радостен, весел, щастлив’ се наблюдава и в развоя на праслав. **vesel* ‘радостен, щастлив’ (Mihaylova 2015: 185).

Интересен е отбелязаният в текста развой на праслав. форма **sъčestъje* ‘щастие’, която е разгледана като композит от ие. прилагателно **h₁su-* ‘добър’, срв. стб. *съ-*, гр. *εὖ*, стинд. *su-*, авест. *hu-* и праслав. **čestъ* ‘част, дял’. За етимологията на праслав. **čestъ* са предложени няколко хипотези. Те насочват вниманието ни към ие. корен със значение ‘разделям, отделям, разцепвам’, т.е. добър дял, добра съдба. За думата е предложен следният модел на семантичен развой: ‘добър дял, добра съдба’ > ‘щастие’, който е установен и за гр. *ευδαιμονία* ‘блаженство, силна радост’, ‘съдба на човек,

намиращ се под защита на добри богове, щастлива съдба’, алб. *fatbardhë* ‘щастлив, удачен, успешен’, алб. *hare* ‘голяма радост, веселие, жизнерадост’. Бихме могли да обобщим, че сред балканските народи е широко застъпена идеята за предопределеността на човешката съдба. В балканските езици съдбата се осмисля в един семантичен ред с щастието.

Направеният етимологичен анализ показва, че лексемите със значение ‘радост’ в румънски език имат изключително *нехомогенен произход*. В текста са анализирани *думи, наследени от латинския език, заемка от старобългарски език, субстратна дума (с неизяснен произход)*.

Характерно за анализираните изконни думи е, че те не се отличават с богато разнообразие на семантичните модели. Още в латинския език е отбелязан семантичният преход: ‘плодовит, плодороден, процъфтяващ’ > ‘щастлив’, който е установен за рум. *fericire* ‘състояние на пълно душевно задоволство, щастие, блаженство’.

Анализираната старобългарска заемка *veselie* е много стара и се отличава с разговорен характер и ограничена употреба. Със заемането си тя е разширила първоначалното си значение и означава ‘добро настроение, което предизвиква приток на активност, експанзивност, движение, състояние, което се проявява шумно и невъздържано, забавление с ядене и пиене’ (Петрова 2006: 53).

Неясна остава етимологията на рум. *bucurie*. В текста са коментирани няколко хипотези за произхода на думата, но нито една не е доказана напълно. Като най-вероятна е посочена теорията за субстратния произход на думата.

Направеният семантичен анализ установи общ модел на семантично развитие на рум. *desfătare* ‘наслада, голямо удоволствие, развлечение, веселие’ и гр. *ἡδονή* ‘наслада, удоволствие, сладострастие’. И в двата езика лексемите са се развили от думи със значение ‘комфорт’ > ‘наслада, развлечение’ > ‘радост’. Изследването на лингвистичните данни ни позволява да обобщим, че в представите на румънците и гърците сладостта се свързва с приятното, радостното усещане.

Данните от етимологичния анализ показват, че лексемите със значение ‘радост’ в албански език имат *нехомогенен произход*. В текста са анализирани *латинизми, думи, унаследени от праезика и няколко турски заемки*. Липсват заемки от други

езици. Анализирани са лексеми, свързани с албанската народопсихология (срв. *fatbardhësi, fatmirësi, ngazëllim, gazmend*).

Заетите от латинския език думи са без семантичен развой. За тях са характерни фонетични промени в корена на думата, но не и промяна на първоначалното значение, срв. алб. *gëzim* ‘радост’.

Данните от семантичния анализ дават възможност да се изведат общи семантични модели на развитие на думите за радост в албанския и гръцкия език, срв. *fatbardhë* ‘щастлив, удачен, успешен’, алб. *hare* ‘голяма радост, веселие, жизнерадост’ и гр. *ευδαιμονία* ‘блаженство, силна радост’, както и алб. *kënaqësi* ‘щастие’ и гр. *απόλαυση* ‘насада, удоволствие, наслаждение’ със семантичен развой ‘достигам, постигам’ > ‘радвам се’. Бихме могли да обобщим, че в представите на гърците и албанците радостта се поражда от постигането на нещо желано, реализиране на най-фантастичните мечти за човека.

В текста са разгледани 4 турски заемки със значение ‘радост’, които се срещат разговорно във всички балкански езици и са част от общия балкански лексикален корпус:

бълг. *рахат*, рум. *rahat*, алб. *rehat*, заети от тур. *rahat*

бълг. *хаур*, рум. *hair*, алб. *hare*, гр. *το χαϊρι*, заети от тур. *hayir*

бълг. *кеф*, рум. *chef*, алб. *qejf*, заети от тур. *keyif*

бълг. *лезет* ‘удоволствие’, алб. *lezet* ‘удоволствие’, заети от тур. *lezzet*.

От етимологична гледна точка тези думи не са анализирани подробно, тъй като турският език не е предмет на дисертационния труд. Обобщено е посочено, че са заети от арабски през турски език. Направеният подробен семантичен анализ показва вариране на значенията в отделните балкански езици. При тях се наблюдава тенденция турцизмите да се употребяват в преносно значение. Заетите думи именуваат аспекти на човешкото поведение или черти на човешкия характер (Стаменов 2004: 110).

Поради липсата на лингвистични данни с неизяснена етимология е оставена турската заемка *buhi* ‘голямо веселие, радост’. За нея е предположен следният модел на

семантично развитие - ‘освобождане’ > ‘радост’. В основата на думата стои идеята, че радостта се асоциира с виталност, свобода, олекване.

От семантична гледна точка е интересен развоят на алб. *lumturi/lumtur* ‘състояние на пълно душевно задоволство, щастие, блаженство’. Думата споделя характерения за повечето индоевропейски езици модел на семантичен развои - ‘грижа’ > ‘обич’ > ‘щастие’.

Данните от етимологичния анализ показват, че лексемите със значение ‘радост’ в гръцкия език имат *хомогенен произход и се извеждат от старогръцки, като произлизат от запазени думи или корени от индоевропейския праезик*. Липсват заети думи от други езици.

В текста са анализирани лексеми, свързани с митологичните представи на гръците (*ευδαιμονία, ευθυμία, ευφροσύνη*). Анализът доказва, че тези лексеми се характеризират с широк спектър на семантичното развитие. Гр. *ευδαιμονία* ‘блаженство, силна радост’, ‘съдба на човек, намиращ се под защита на добри богове, щастлива съдба’ споделя общ модел на семантично развитие с българския и албанския език. Думите *ευθυμία* ‘веселост, веселие, весело настроение, благоразположение’, *ευφροσύνη* ‘удоволствие, веселие’, *καλόκαρδισμα* ‘задоволство, радост, развеселяване, разведряване’ се свързват с представата за сърцето като място където се ражда веселието. Тази идея се реализира и в алб. *zemërartë* ‘искрен, добър’, *zemërbujar* ‘благороден’, *zemërborë* ‘искрен, добър, благороден’, *zemërmirë* ‘добър, благороден’. Примерите показват, че в гръцките и албанските представи сърцето може да се радва, да е благородно, да е бяло и чисто, да е добро. В румънския и българския език също се срещат лексеми с подобна структура, срв. бълг. *сърцат* и рум. *inimos*, но те се свързват по-скоро със смелост, решителност, храброст.

В заключение са изведени общите модели на семантичен развои на думите, назоваващи радост в балканските езици:

‘добър дял, съдба’ > щастие;

‘комфорт’ > ‘наслада, развлечение’ > ‘радост’;

‘достигам, постигам’ > ‘радвам се’.⁵

⁵ Обобщението е направено на базата на доказани сходства в семантичния развой на думите в най-малко два балкански езика.

В частта, обхващаща анализа на метафорите за ‘радост’ в балканските езици са разгледани няколко характерни модела: ‘**летя, хвърча**’ > ‘**радвам се**’, към който бихме могли да включим бълг. *подскочих от радост, нърхам от радост, на седмото небе съм от радост, на крилете на радостта съм* (БТР 2001: 802), рум. *bucurie, bucurie, cât de nalt îți e steagul!* букв. ‘радост, радост, колко високо е знамето ти’, *a nu se simți pe râmtânt de bucurie* ‘не се чувства на земята от радост’ (DEX), алб. *u bënjë me fletë (me krahë)* букв. ‘стана с крила’, прен. ‘развълнуван е от новината, която научи’ (FGSS), гр. *του δίνω φτερά* ‘давам му крила’ (Петрова 2006:114); ‘**светлина, топлина**’ > ‘**радост**’, характерен за всички балкански езици - срв. бълг. *светъл* ‘този, който излъчва светлина’, прен. ‘радостен, непомрачен’, *топлина*, прен. ‘радост, щастие, бодрост’ (БТР 200: 865, 975), рум. *luminos* ‘този, който излъчва светлина’, прен. ‘радостен, щастлив’, ‘ясен’, *a se lumina la față* прен. ‘радва се, щастлив е’ (DEX), алб. *dritë* ‘светлина’, прен. ‘щастие, радост’, ‘нещо, което носи радост на човека’, алб. *ngrohtë* прен. ‘приятен, спокоен, развълнуван’ (FGSS), гр. *φως* ‘светлина, осветление’, но и ‘знание, опит, мъдрост’ (ГБР 2005: 1026); ‘**покой, хармония**’ > ‘**радост**’, срв. бълг. *весел* ‘този, който е в добро разположение на духа; радостен, жизнерадостен, бодър’ (БТР 200: 92), рум. *vesel* ‘*Cu voie bună, bine dispus; voios*’ ‘в добро настроение съм’, *voios* ‘в добро настроение’, *chefos* ‘в добро настроение’ (DEX), алб. *fatmirësi* ‘щастие, душевно задоволство, удовлетворение’ (FGSS 2006: 264), гр. *εὐδιαθεσία* ‘добро настроение’, *γαλήνη* ‘тишина, безветрие, спокойствие на морето’, което е развило преносно значение ‘душевно спокойствие’ (ГБР 2005: 256); ‘**сладка течност**’ > ‘**радост**’, срв. бълг. *Напълни ми се сърцето (душата)* ‘доволен съм, радостен съм’, *преливам от радост, изпълнен съм с радост, изблик на радост* и др. (БТР 2001: 802), рум. *a fi plin de mulțumire sufletească* ‘изпълнен с душевно удовлетворение’, *bucurie exuberanță* ‘преливаща радост’, алб. *me zemër plot* ‘с пълно сърце’, ‘много доволен’, гр. *γεμάτος χάρα* ‘пълнен с радост, задоволство’ (Петрова 2006: 128).

Към метафоричния модел ‘**сладка течност**’ > ‘**радост**’ бихме могли да причислим и алб. *lëng* ‘течност’, прен. ‘нещо добро, приятно, привлекателно,

стойностно', срв. *njëri pa lëngë* 'безинтересен човек', *fjalë (muhabet) pa lëngë* 'празни приказки', *i doli lëngun* 'изкара му душата' (FGSS 2006: 547).

Направеният анализ доказва, че метафоричният модел 'сладост' > 'радост' е характерен за всички балкански езици, срв. бълг. *сладък* 'този, който има вкус на захар и мед', прен. 'този, който доставя удоволствие, приятен', *сладка радост*, *сладко удоволствие*, *сладко лице*, *сладко момиче*, *сладка песен* (БТР 2001: 895), рум. *dulce* 'сладък', прен. 'приятен, симпатичен, красив', 'спокоен', *zâmbet dulce* 'сладка усмивка', *bucurie dulce* 'сладка радост' (DEX), алб. *ëmbël* 'сладък, прен. 'приятен, привлекателен, симпатичен; радостен, щастлив' (FGSS 2006: 255), гр. *γλυκός* 'сладък', прен. 'симпатичен, приятен, мил, ласкав, нежен, топъл', *ἡδονή* 'насада, удоволствие, сладострастие' (ГБР 2005: 266).

Като типична за балканските езици в текста е отбелязана асоциативната връзка на солта с радостта, срв. алб. *kripë* 'сол', прен. 'вкус, приятен вкус', *fjalë me kripë* 'приятни, добри думи', *njëri pa kripë* 'неприятен човек', *gjellë pa kripë* 'безвкусно ястие', рум. *sare* 'сол', прен. 'душа', 'добро настроение, жизнерадост' (DEX, FGSS 2006: 494). Този асоциативен модел се открива и в бълг. *сол*, прен. 'това, което придава интерес, вкус'.

Анализът на метафорите за радост в балканските езици ни дава възможност да обобщим, че общи за цялото балканско лексикално поле са концептите, които асоциират радостта с виталност, светлина, освобождаване, добро разположение на човешкия дух, сладост.

В трета глава на дисертацията се разглежда етимологията на думите за ‘гняв’ в балканските езици.

Етимологичният анализ показва, че българският език се отличава с *хомогенен произход* на лексемите със значение ‘гняв’. В текста те са изведени от *праславянски думи или основи със значение ‘давя, душа, смачквам’, ‘остър, парлив, лютив’, ‘ям, разяждам’*.

Данните от семантичния анализ ни позволяват да изведем семантичния модел ‘мачкам, душа, смачквам’ > ‘гневя, ядосвам’ като общ за бълг. *гняв* и алб. *zetërit*. Българското и албанско народно съзнание асоциират гнева с нещо, което изпълва и завладява човешкото сърце, създава му усещане за тежест и нарушен душевен комфорт. Като общ за бълг. *свиреп* и алб. *egër* ‘див, свиреп’ е отбелязан семантичният модел – ‘див, жесток, избухлив, неопитомен’ > ‘свиреп, гневен’.

От данните на семантичния анализ се забелязва сходство в развоя на бълг. *яд* и гр. *χόλισμα* ‘дразнене, сърдене, ядосване’. Двете лексеми се извеждат от думи със значение ‘отрова’. Бихме могли да предположим, че връзката на гнева с отрова е свързана с разбирането, че тя е нещо, което действа убийствено на духа, което силно измъчва, огорчава и ядосва човека’ (БТР 2001: 598).

Направеният етимологичен анализ показва, че лексемите със значение ‘гняв’ в румънския език имат *хомогенен произход*. Анализирани в текста лексеми са *латинизми*, които не се отличават с богато разнообразие на семантичните модели. Не са установени общи модели на развой на румънските думи за гняв с останалите балкански езици.

Данните от етимологичния анализ показват, че лексемите със значение ‘гняв’ в албанския език имат *нехомогенен произход*. В текста са анализирани *заемки от гръцки, думи, наследени от праезика и няколко турски заемки*.

Семантичният анализ позволява освен сходния модел на семантично развитие в българския и албанския език, да отбележим такъв и в албанския и гръцкия език. Алб. *pxehje* ‘разгаряне, разпалване’, прен. ‘ядосване’ и гр. *έξαψη* ‘пламване, разпалване, разгорещаване, прен. ‘раздразнение’ се извеждат от думи с първоначално значение ‘запалвам, разгорещявам’. Този модел е характерен и за останалите балкански езици,

срв. бълг. *плаввам*, рум. *aprinde* ‘паля, запалвам’, прен. ‘ядосвам, разгневявам’, алб. *pxeh* ‘загривам, затоплям, паля, запалвам’, фиг. ‘предизвиквам у някого яд, лазя по нервите, дразня’. Общо за балканските народи е разбирането, че предизвикването на гняв, омраза, ненавист у някого се определя като запалване (на огън).

В текста са включени 3 турски заемки със значение ‘гняв’, които са част от общата балканска лексика:

бълг. *инат*, рум. *inat*, алб. *inat*, гр. *γιαρνάτι*, заети от тур. *inat*

бълг. диал. *пизма*, рум. *pizma*, алб. *pezëm*, гр. *πέισμα* (с неясен произход).

бълг. *газан*, *казен*, арум. *găzer*, гр. *γαζέτι*, срхр. *gazap*, *gazab*, *gazep*, заети от тур. *gazep*.

От етимологична гледна точка те не са анализирани подробно. Обобщено е посочено, че са заети от арабски през турски език. По-подробно е разгледана семантиката на заемката *inat*, която се развива от лексема с първоначално значение ‘неспокойствие’. Споменат е характерният за албанския език словообразователен модел: съществително име плюс прилагателно име, срв. *gazepmadh*, *qametmadh*, *adetkeq*. В допълнение е изяснено и образуването на лексеми от типа: алб. *gazepqar* ‘дразнител’. Те се образуват с помощта на персийската наставка *-qar* (*-kâr*). Направеният подробен семантичен анализ показва вариране на значенията в отделните балкански езици. Българският език е запазил почти всички значения на заетите турцизми, докато в албанския, румънския и гръцкия език се съхранява само някои тях или се развиват съвсем нови значения (Бело 2012: 160).

Изследването на лингвистичните данни ни позволява да обобщим, че лексемите със значение ‘гняв’ в гръцкия език имат **хомогенен произход** и се извеждат от старогръцки през запазени думи или корени от индоевропейския праезик. Липсват заети думи от други езици. Неизяснена е етимологията на гр. *αγανάκτηση*. В текста са коментирани няколко хипотези за произхода на думата, но нито една не е доказана напълно.

Някои от анализираниите думи в новогръцкия език (*θυμός, πνεύμα, οργή, χόλισμα*) се оказват продължение на лексеми, свързани с митологичните представи на древните гърци. Семантичният анализ на тези думи, доказва че те се характеризират с разнообразие на семантичните модели – ‘избухвам, подувам, надувам, изпълвам’; ‘дух, душа’; ‘отрова’ > ‘гняв’; ‘запалвам, разгорещявам’ > ‘ядосвам, гневя’.

В заключение са изведени общите модели на семантичен развой на думите, назоваващи гняв в балканските езици:

- ✓ ‘мачкам, душа, смачквам’ > ‘гневя’;
- ✓ ‘отрова, разяждам’ > ‘ядосвам, гневя, огорчавам’;
- ✓ ‘запалвам, разгорещявам’ > ‘ядосвам, гневя’;
- ✓ ‘див, жесток, избухлив, неопитомен’ > ‘гневен’⁶.

⁶ Обобщението е направено на базата на доказани сходства в семантичния развой на думите в най-малко два балкански езика.

В частта, обхващаща анализа на концептуалните метафори за гняв са разгледани няколко характерни за балканските езици модела: **‘горя’** > **‘ядосвам се’**, срв. бълг. *горя* и неговите производни, *пламвам, запалвам се* (БТР 2001: 140), гр. *ανάβω* ‘запалвам’, прен. ‘гневя, ядосвам някого’ (ГБР 2005: 68), алб. *gjaknxehtë* ‘горящ’, прен. ‘избухлив, несдържан’ (FGSS). Румънският глагол *a arde* ‘горя, изгарям’ се свързва с по-общото значение ‘изпитвам силно желание’ (DEX); **‘дим’** > **‘гняв’**, срв. бълг. *изпуших, запуших* ‘ядосах се силно’, *отпушвам си гнева* ‘изливам си гнева, яда’ (БТР 2001: 310, 260), рум. *a-i fumea cuiva nasul* ‘пуши носът на някого’, прен. ‘ядосва се’ (DEX), алб. *tytoj* ‘ядосвам е много, инатя се’ (FGSS 2006: 1118), гр. *κάνει ό, τι του καπνίσει*, букв. ‘прави каквото му изпуши’, прен. ‘прави каквото си поиска’, ‘инати се’ (ГБР 2005: 495); **‘лют’** > **‘гневен, ядосан’**, срв. бълг. *лют* ‘с парлив вкус’, ‘кисел човек’, ‘зъл’, словаш. *l’uty* ‘лют’, прен. ‘яростен, жесток’, руск. *лю́тый*, укр. *лю́тий*, белоруск. *лю́ты* ‘сърдит’, срхр. *љут, љута* ‘лют’, прен. ‘жесток, огорчен, немилосърден, безкомпромисен’ (БЕР III 2012: 582-583); **‘див’** > **‘гневен’**, срв. бълг. *див* ‘нецивилизован, първобитен’, но и ‘много буен, необуздан, груб’, *бесен* ‘за диво животно, което е болно от бяс’, прен. ‘силно разгневен, ядосан, разярен’ (БТР 2001: 171, 59), рум. *nevin* ‘луд’, по-скоро се свързва с ‘невъздържаност, нетърпеливост’ (DEX), алб. *egër* ‘див’, но и ‘яростен, гневен, свиреп’, *ashpër* ‘твърд’, прен. ‘бесен, див, необуздан’ (FGSS 2006: 238, 57), стгр. *ἄγριος* ‘полски, селски, необработен’, но и ‘груб, свиреп, бурен, буен, страстен’ (СГБР 1996: 6).

Метафоричният модел **‘течност’** > **‘гняв’** може да се открие още в античните текстове. Той се свързва с хипотезата на Хипократ за четирите типа течности в човешкото тяло.

Този преход се разделя на следните няколко подмодела:

1. ‘горчива течност’ > ‘гняв’
2. ‘кисела течност’ > ‘гняв’

Асоциирането на гнева с горчивината е характерно за някои от балканските езици, срв. рум. *a amâri* ‘огорчавам, карам някого да страда’, ‘дразня някого’ (DEX), алб. *hidhur* ‘този, който се ядосва бързо, гневен, инатлив’ (FGSS 2006: 385), гр. *πικραίνω* ‘огорчавам’, но и ‘раздразнявам’ (ГБР 2005: 720).

В този метафоричен модел се вписва и асоциативната връзка ‘отрова’ > ‘гняв’, срв. бълг. *отровен* ‘този, който съдържа отрова’, но и ‘язвителен, зъл, остър’ (БТР 2001: 598), рум. *otravă* ‘отрова’, но и ‘нещо, което провокира лошо държание, огорчение, яд, гняв’, *venin* ‘отрова’, но и ‘яд, сърдене, раздразнение’, *a face venin* ‘сърдя се’, *a pune (cuiva) venin la inimă* ‘карам някого да се разсърди’, *a-și vărsa veninul* ‘вливам/ изсипвам си отровата’, прен. ‘обиждам’, алб. *helmoj* ‘отравям’, но и ‘огорчавам’, ‘натъжавам’, ‘оскърбявам’ (DEX), *e helmoi shumë nënën* ‘наскърби майка си’, *i helmoi jetën* ‘отрови му живота’ (FGSS 2006: 380), гр. *φαρμακόγλωσσος* ‘с хаплив, зъл език’, *φαρμακομύτα* ‘злобна, недобронамерена жена’, *φαρμακώνω* ‘отравям’, но и ‘огорчавам’, ‘наскърбявам’ (ГБР 2005: 1000).

Като част от този метафоричен модел бихме могли да посочим и асоциацията на зеления цвят с гнева. Той се свързва с идеята за зеленикавата течност, която се разплива в човешкото тяло при завист, гняв и друго отрицателно чувство. Според балканските народи гневът се развива от жлъчката на човека (Петрова 2003: 144). Този модел е много продуктивен за изследваните езици, срв. бълг. *зъл* ‘злобен, лош по характер’, *жлъч* ‘силна ненавист, завист, омраза’, *позеленявам* ‘променям цвета на лицето си от някакво отрицателно чувство’ (БТР 2001: 665), рум. *Ionel zicea, Însă cum zicea, El îngălbenea Și rău îi părea C-a vorbit minciună* ‘Йонел говореше, Обаче какво казваше, Той прежълтя и му стана лошо, че лъжеше’. В DEX намираме следното значение за румънския глагол *a se înverzi* ‘позеленявам’, но и ‘позеленявам от страх, яд или гняв’ (DEX). Подобен семантичен развой имат гръцките глаголи *πρασινίζω* ‘позеленявам’, но и ‘позеленявам от страх, гняв, яд’, *κιτρινίζω* ‘прежълтявам’, но и ‘прежълтявам от някакво отрицателно чувство’ (ГБР 2005: 521). От балканските езици единствен албанският език не се ползва от оцветяването на гнева и яда. Той пази лексема, която се извежда от думата за жлъчка *vrer*, прен. ‘злоба’, ‘жлъч’, срв. рум. *fiere* ‘жлъчка’ ‘злоба’, *χολή* ‘жлъчка’ прен. ‘гняв’ (FGSS 2006: 1200).

Метафоричният модел ‘кисел’ > ‘недоволен, сърдит’ е характерен за всички балкански езици, срв. бълг. *кисел* ‘с кисел вкус’, разг., прен. ‘за човек в лошо настроение, ядосан, сърдит’ (БТР 2001: 359), рум. *acru* ‘с вкус на оцет, лимон’, но и ‘ядосан, сърдит’

(DEX), алб. *i thartë* ‘с вкус на лимон, оцет’, прен. ‘инатлив, ядосан, гневен, злобен’ (FGSS 2006: 1120), гр. *οξύς* ‘кисел’, но и ‘недоволен’ (ГБР 2005: 652).

Разгледаните метафорични модели и техните подмодели дават възможност да обобщим, според балканските народи гневът е горчиво- кисела течност, която има зелен цвят и отровен вкус. Свързва се с дивата, необузданата страна на човешкия характер.

В четвърта глава е разгледана етимологията на думите със значение ‘страх’ в балканските езици.

Анализът дава възможност да се осъзнае сходството в значенията на думите за страх в балканските езици. В тълковните речници, страхът е описан като чувство, провокирано от някаква реална или въображаема опасност, уязвимост, ужас, паника.

Изследването на лингвистичните данни ни позволява да обобщим, че лексемите със значение ‘страх’ в българския език са с *хомогенен произход*. **Всички анализирани думи са изведени от праезика** и се развиват от думи, чиято първоначална семантика се свързва с идеята за физическо усещане, физиологични процеси, психически събития. За анализираните лексеми са установени следните модели на семантичен развой – ‘страдание, болка’ > ‘страх’; ‘втвърдявам се’>‘парализирам се’> ‘страхувам се’; ‘унищожавам’; ‘бия, удрям’; ‘застивам (от ужас) > ‘ужасявам’.

Анализът на значенията на думите, назоваващи страх дава възможност да обобщим, че моделът на семантичен развой ‘треса се, треперя’ е общ за всички балкански езици, срв. бълг. *уплаха*, рум. *înflorare, a înflora, cutremur, tremura*, алб. *trembë* ‘трепет’, прен. ‘уплаха, страх’, гр. *τρόμος* ‘страх, ужас, уплаха’, *φρίκη* ‘трепет, треперене, тръпки’, прен. ‘страх, ужас, страхопочитание, благоволение’.

Като общ за бълг. *опасност* и рум. *păsaire* ‘загриженост, безпокойство, страх’ е изведен семантичният модел ‘пазя’ > ‘дебна’; ‘пазя’ > ‘грижа се’. В основата не тези лексеми стои схващането, че една от характерните прояви на страха е наблюдателността, мнителността. Когато хората са застрашени, те стават по-внимателни и наблюдателни.

Етимологичният анализ показва, че в румънския език думите за страх са с изключително *нехомогенен произход*. **Анализирани са думи с произход от гръцки, латински, френски, славянски език**. Гръцката заемка *frică* ‘страх’ вероятно е с голяма старинност, тъй като се открива в някои румънски диалекти (арумънски). Заета в румънски език, думата не променя първоначалното си значение.

Заетата от старобългарския език дума *scârbă* е остаряла и е разширила значението си до ‘отвращение, омерзение, погнуса’, срв. рум. *a scârbi* ‘отвращавам се, повръща ми се’.

Освен общият модел на семантично развитие в румънския и българския език, в текста е изведен такъв и в румънския и албанския език. Рум. *crâncen, încrâncenare* ‘злоба, жестокост’ и алб. *acar* ‘стомана, мраз, хлад’, прен. ‘яд, гняв, страх’ са изведени от думи със значение ‘жесток, свиреп, див’.

Като общ за рум. *stideală, stidință, stidire* ‘колебание, съмнение’, алб. *dyshim* ‘съмнение, нерешителност’, прен. ‘опасност’ и гр. *δέος* ‘страх’ е изведен моделът на семантично развитие ‘двоумя се, колебая се’ > ‘страхувам се’.

За албански език са анализирани думи с латински, гръцки, протоалбански произход (изключително нехомогенен произход). Както в румънския език, така и в албанския език, гръцката заемка *frikë* не претърпява промяна на първоначалното си значение. Няколко думи остават с неясен източник (*acar, drojë*). Заетите от латински език думи *trembë, tmerr* принадлежат по-скоро към по-високия регистър. Лексемата *tmerr* е без семантичен развой от източника, докато *trembë*, повтаря широко застъпената в повечето езици асоциативна връзка ‘студ’ > ‘треперя’, ‘замръзвам’ ‘изстивам’ > ‘страхувам се’.

При анализа на някои думи за страх в албански език се наблюдава смесване на няколко емоции, срв. алб. *dyshim*, което най-вероятно е унаследено от протоалб. **dwis*, което е производно от числителното две, и чието първоначално значение е било ‘колебая се’. Данните от семантичния анализ ни позволяват да отбележим общи модели на семантичен развой в албанския и румънския език – ‘жесток, свиреп’ > ‘страшен’; ‘треса се, треперя’ > ‘страхувам се’. Общ за албанския, румънския и гръцкия език е семантичният модел – ‘двоумя се, колебая се’ > ‘страхувам се’.

В гръцкия език думите за страх се характеризират с **хомогенен произход**. По-голяма част от тях могат да се отнесат към **индоевропейския праезик**. Анализът ни позволява да обобщим, че гръцките думи за страх се развиват от запазени индоевропейски думи или корени, свързани с идеята за физическо усещане, физиологични процеси, психически събития. За тези лексеми са установени следните

модели на семантичен развой ‘бягам, тичам’ > ‘страхувам се’; ‘притискам, задушавам’; ‘треса се, треперя’ > ‘страхувам се’.

Като част от общобалканската лексика бихме могли да посочим:

рум. *frică*, арум. *frică*, алб. *frikë*, заети от гр. *φρίκη*.

В заключение са изведени общите за някои от балканските езици модели на семантичен развой на думите, назоваващи страх:

- ✓ ‘треса се, треперя’ > ‘страхувам се’;
- ✓ ‘жесток, свиреп’ > ‘страшен’;
- ✓ ‘двоумя се, колебая се’ > ‘страхувам се’;
- ✓ ‘пазя’ > ‘дебна’; ‘пазя’ > ‘грижа се’⁷.

В частта, обхващаща анализа на концептуалните метафори за страх са разгледани няколко характерни за балканските езици модела: **изстивам, измръзвам, застивам’ > ‘изпитвам силна уплаха’**, срв. бълг. *замръзвам* ‘ставам на лед, покривам се с лед, втвърдявам се’, прен. ‘спирам внезапно и стоя неподвижно (от силни преживявания), *На врата се почука, тя замръзна в леглото, застивам* ‘втвърдявам се след изстиване’, но и ‘обзема ме ужас’, *Замръзва ми кръвта* (БТР 2001: 254), *вцепенен, прикован* ‘без да мърдам, неподвижен, обикн. поради силен страх, голяма изненада (НФРБЕ 1993: 110), рум. *a îngheța* ‘замръзвам, втвърдявам се’, но и ‘вдървявам се, вкоченявам се, стягам се (от страх или от друга емоция)’, *A-i îngheța cuiva inima (sau sângele în vine)* букв. ‘замръзна му на някой сърцето (или кръвта във вените)’, прен. ‘вцепенява се от страх’ (DEX), алб. *akulloj* ‘замръзвам, вледенявам се’, прен. ‘вцепенявам се от страх’, *M'u bë zemra akull, më ngriu zemra nga frika, nga dëshpërimi, nga një fatkeqësi* ‘Сърцето ми замръзна от страх, от отчаяние или от някакво друго нещастие’ (FGSS 2006: 35), гр. *πάγωσε το αίμα της* ‘замръзна ѝ кръвта’, *πάγωσε από το φόβο της* ‘замръзна от страх’ (Петрова 2003: 211); **‘бягам’, ‘удрям’ > ‘страх’** (характерен за български и румънски език), срв. бълг. *бягам* ‘отдалечавам се бързо, бързо напускам мястото, където съм’, прен. ‘пазя се, страня, отклонявам се’, *плюя си на петите* ‘бягам силно, изчезвам по най-бързия начин някъде’ прен. ‘спасявам се от голяма опасност’ (БТР 2001: 84),

⁷ Обобщението е направено на базата на доказани сходства в семантичния развой на думите в най-малко два балкански езика.

рум. *a fugi* ‘бягам’, прен. ‘отдалечавам се бързо от някаква опасност’ (DEX).

На база данните от етимологичния анализ са изведени още няколко асоциативни връзки за страха:

1. ‘наблюдавам, дебна’ > ‘страхувам се’, срв. бълг. *опасност*, рум. *păsare*, гр. *παικός*.

2. ‘колебая се, съмнявам се’ > ‘страхувам се’, срв. бълг. *двоумя се, колебая се* ‘мисля, чудя се така ли да постъпя или другояче’, ‘не се решавам, колебая се’, прен. ‘боя се, страхувам се’, рум. *stideală, stidință, stidire* ‘страх, боязън’, алб. *dyshim*, гр. *δέος*.

Резултатите на етимологичния анализ доказват, че асоциацията на страха с ‘тежест, притеснение’ е по-слабо застъпена в балканските езици. Тя се свързва по-скоро с гнева и мъката.

В заключение можем да обобщим, че за балканските народи страхът е отрицателна емоция, която засяга преди всичко сърцето - лишава човека от душа (сърце) или нарушава функциите му. Само в гръцки език страхът е свързан с черния дроб и жлъчката. За всички балкански народи страхът се свързва със студа, от който кръвта замръзва (Петрова 2003: 214).

В пета глава е разгледана етимологията на думите за тъга в балканските езици.

Етимологичният анализ показва, че българският език се отличава с *хомогенен произход на лексемите със значение ‘тъга’*. В текста те са изведени от *праславянски думи или основи със значение ‘физическо мъчение’, ‘режа, късам’, ‘притискам, мачкам, стривам, разбивам’, ‘тегля, страдам’, ‘горя’, ‘смърт’, ‘парец, лютив, горчив’*.

Семантичният анализ на думите, назоваващи тъга в българския, албанския и румънския език ни позволява да изведем общ модел на семантичен развой за бълг. *горест; печал*, рум. *amărăciune* ‘горчивина, депресия, тъга’, алб. *hidhërim* ‘фиг. огорчение, яд, гняв, душевна болка’, *pikëllim* ‘болка, голямо огорчение, страдание, мъка’. Тези лексеми се извеждат от думи със значение ‘горя, паря’. В основата им стои разбирането, че тъгата е емоция, която създава усещането, че вътрешните органи на човека изгарят.

Направеният семантичен анализ ни позволява да изведем като общ за бълг. *тъга* и гр. *βαρυθυμία* ‘потиснатост, униние, угнетеност’ модела на семантично развитие ‘тегля’ > ‘страдам’.

Общ за бълг. *мъка* и гр. *θλίψη* ‘тъга, мъка’; *στενοχώρια* ‘неудобство, дискомфорт, притеснение, безпокойство’ е семантичният модел ‘притискане, натискане’ > ‘мъка’.

Разглеждането на етимологията и семантичния развой на бълг. *жал* и алб. *brenjë, vijajtje, helmim* ‘скръб, тъга’ ни дава основание да изведем прехода ‘болка, физическо страдание’ > ‘тъга’ като общ за двата езика.

Двустранният анализ на лексемите, назоваващи тъга в балканските езици доказва, че моделът на семантичен развой ‘разделяне, рязане, късане’ > ‘тъга’ е общ за българския, румънския и гръцкия език.

Направеният етимологичен анализ ни позволява да обобщим, че лексемите със значение ‘тъга’ в румънския език имат *нехомогенен произход*. В текста са анализирани *четири лексеми, унаследени от латинския език, шест славянски заемки, една френска и една унгарска заемка*.

Семантичният анализ показва, че анализираните, унаследени от латинския език думи не се отличават с богата семантична вариативност, с изключение на лексемите: *supārare* ‘сърдене, тъга, мъка’, *amārāciune* ‘горчивина, депресия, тъга’, за които са характерни следните модели на семантичен развой – ‘обида’ > ‘тъга’; ‘горя, паря’ > ‘страдам’.

Изследването на лингвистичните данни ни позволява да обобщим, че анализираните в текста славянски заемки със значение ‘тъга’ не се отличават с богато семантично развитие, с изключение на рум. *obidă*, която е със сходен развой като рум. *supārare*. Характерно за тях е да влизат в синонимни връзки, с унаследени от латински език думи със същото значение. Славянската заемка *песаз* ‘психическо натоварване, тъга, мъка, страдание, досада’ споделя застъпления в славянските езици модел на семантичен развой ‘наказание’ > ‘мъка’.

Етимологичният анализ показва, че лексемите със значение ‘тъга’ в албанския език имат *нехомогенен произход*. В текста са анализирани *латинизми, думи, унаследени от праезика и няколко турски заемки. Липсват заемки от други езици.*

Заетите от латинския език думи са без семантичен развой, с изключение на алб. *viajtje* ‘страдание, мъчение’. За тях са характерни фонетични промени в корена на думата, но не и промяна на първоначалното значение.

Етимологията на изведените от протоалбански език думи е спорна и неясна. В текста, повечето от тях са анализирани с помощта на запазени индоевропейски корени или думи със значение: ‘парещ, лют, горчив’, ‘болест, болка, мъчение’, ‘горя’, ‘удрям, наранявам’.

Етимологичният анализ доказва, че лексемите със значение ‘тъга’ в гръцкия език имат *хомогенен произход* и се извеждат от *старогръцки думи, произлизащи от индоевропейския праезик със значение: ‘физическа болка от отделяне, разделяне, натискане, притискане’, ‘тежест, обремененост, нарушен душевен комфорт’, ‘затруднение, нужда, безпокойство’.*

В текста е разгледан общ за гръцкия и албанския език словообразователен модел, срв. гр. *κακοκάρδισμα* ‘огорчение, разстройване’, алб. *zemërshkretë* ‘някой, който е страдал много’, *zemërvrarë* ‘огорчен, тъжен, скръбен’, *zemërzhuritur* ‘някой, на който му

е изгоряло сърцето от мъка’, *zemerplagosur* ‘тъжен, опечален’, алб. *zemërdhëmbshur* ‘болезнен, страдащ, състрадателен’ (FGSS 2006: 1223- 1225).

В текста са анализирани две заемки от турски език, които се срещат в балканските езици:

рум. *mârzi* ‘болест, изнемошялост’, алб. *maraz* ‘инат, огорчение, страдание, болка’, гр. *μαράζι* ‘линееене, посърване’, ‘мъка, скръб, печал, тъга’, заети от тур. *maraz* ‘болест, раздразнение’.

бълг. диал. *хал*, рум. *hal*, алб. *hall*, гр. *το χάλι*, заети от тур. *hal* ‘състояние, положение’. Направеният семантичен анализ показва вариране на значенията в отделните балкански езици:

В заключение са изведени общите за някои от балканските езици модели на семантичен развой на думите, назоваващи тъга:

- ✓ ‘тегля’ > ‘страдам’;
- ✓ ‘притискане, натискане’ > ‘мъка’;
- ✓ ‘горя, паря’ > ‘страдам’;
- ✓ ‘разделяне, рязане, късане’ > ‘скръб’;
- ✓ ‘болка, физическо страдание’ > ‘жал’⁸.

Като основни за балканските езици са изведени метафоричните модели: **огън** > ‘мъка’, срв. *печал*, *горест*, *горя* ‘изпитвам много силно чувство’, рум. *ars* ‘изгорен, опарен’ и преносно значение ‘дълбоко огорчен’(DEX), *i djegur* ‘изгорял’ с преносно значение ‘беден, нещастен, който страда от мъка, желание, любов, мъка от загуба на близък човек, много огорчен и разстроен’ (FGSS 2006: 201). В новогръцки език преходът ‘огън’ > ‘мъка’ е засвидетелстван от старогръцкия език и се реализира в думи като: стгр. *καῦμός* ‘мъка, грижа, тъга’, *αποκαή* ‘притеснение, мъка’ (< *αποκαίω* ‘догарям, изгряям докрай’); *καυτριάζω* ‘обгарям’, прен. ‘заклеймявам, жигосвам, осъждам, бичувам’, ‘карам някого да страда’ (Петрова 2003: 82-83); **физическа болка** > ‘мъка’; **товар** >

⁸ Обобщението е направено на базата на доказани сходства в семантичния развой на думите в най-малко два балкански езика.

‘мъка’, срв. *βαρυθυμία* от *βαρύς* ‘тежък, труден’ (ГБР 2005: 230), рум. *greu* букв. тежък, труден, прен. ‘мъка, тъга’, рум. *greutate* ‘тежест, тегло, скръб, нужда, страдание, усилие, труд, поквара’ от лат. *gravis* ‘тежък, обременен, мъчителен, натоварен, измъчен, слаб, изтощен’ (DEX), алб. *vështirësi* ‘трудност, тежко състояние, затруднено дишане’ (FGSS 2006: 1184); ‘отрова, горчива течност’ > ‘мъка’; ‘черно, черна течност’ > ‘мъка’.

В заключение можем да кажем, че според балканските народи мъката е отрицателна емоция, която засяга сърцето на човека и го лишава от нормалните му функции. Тя поражда изпълването на човешкото тяло с черна горчива течност, която го затопля и разяжда.

В шеста глава като допълнение към дисертационния труд е разгледана етимологията на думите за срам в балканските езици. Анализирани лексеми от български език са изведени от праславянски форми със значение ‘обръщам се, скривам се’. Изведен е един основен модел на семантично развитие за наименованията на думите за срам в балканските езици ‘обръщам се, свивам се, завъртам се’ > ‘срамувам се’. Единствено в румънския език не е открита лексема с подобен развой. Под влияние на латинския език наименованията на думите за срам в него не се отличават с богато разнообразие на семантичните модели. От семантична гледна точка най-интересен е семантичният модел ‘почервенявам’ > ‘срамувам се’.

От лексикална гледна точка е интересно да отбележим, че за гръцки език е анализирана само една книжовна дума със значение ‘срам’. Това дава възможност за по-нататъшни анализи в полето на гръцката народопсихология.

В заключение е обобщено, че според балканските народи срамът е чувство, което кара човека да се чувства неудобно, да желае да се завърти или обърне, да се скрие от другите. Под влияние на силната емоция лицето му почервенява.

В заключение са изведени общите за някои от балканските езици модели на семантичен развой на думите, назоваващи срам:

- ✓ ‘обръщам се, свивам се, завъртам се, крия се’ > ‘срамувам се’;
- ✓ ‘изтезание, затруднение, притеснение’ > ‘срам’.

В Заключение са изведени резултатите, които настоящото изследване успя да постигне, както и насоки за доразвиването му.

1. Сравнявайки речниковите значения на думите за базисни емоции в балканските езици, успяхме да докажем, че те се характеризират с полисемантичност.
2. Често обяснението на семантичния развой на някои от анализирани думи за емоции е пряко свързано с физическото им изразяване и въздействие върху човешкия организъм и психика.
3. Анализирайки семантиката на думите, назоваващи радост в балканските езици, успяхме да изведем следните общи модели на семантичен развой: **‘добър дял, съдба’ > ‘щастие’** за бълг. щастие, алб. *fatbardhë* ‘щастлив, удачен, успешен’, алб. *hare* ‘голяма радост, веселие, жизнерадост’ и гр. *ευδαιμονία* ‘блаженство, силна радост’, ‘съдба на човек, намиращ се под защита на добри богове, щастлива съдба’; **‘комфорт’ > ‘наслада, развлечение’ > ‘радост’** за рум. *desfătare* ‘наслада, голямо удоволствие, развлечение, веселие’ и гр. *ἡδονή* ‘наслада, удоволствие, сладострастие’; **‘достигам, постигам’ > ‘радвам се’** за алб. *kënaqësi* ‘щастие’ и гр. *ἀπόλαυση* ‘наслада, удоволствие, наслаждение’.

От направения анализ се забелязва, че най-малко са успоредиците между румънския език и останалите балкански езици, а най-много са в гръцкия и албанския език.

4. С помощта на анализа на семантиката на думите, назоваващи гняв успяхме да изведем следните общи модели на семантичен развой: **‘мачкам, душа, смачквам’ > ‘гневя’** за бълг. гняв и алб. *zemërim*; **‘див, жесток, избухлив, неопитомен’ > ‘гневен’** за бълг. свиреп и алб. *egër* ‘див, свиреп’; **‘отрова, разяждам’ > ‘ядосвам, гневя, огорчавам’** за бълг. яд и гр. *χόλιμα* ‘дразнене, сърдене, ядосване’; **‘запалвам, разгорещявам’ > ‘ядосвам,**

гневя’ за алб. *pkehje* ‘разгаряне, разпалване’, прен. ‘ядосване’ и гр. *έξαψη* ‘пламване, разпалване, разгорещяване, прен. ‘раздразнение’.

От направения анализ се забелязва, че румънският език споделя най-малко от семантичните модели, характерни за останалите балкански езици, а най-много са успоредиците в българския и албанския език.

5. Семантичният анализ ни позволява да изведем следните общи модели на семантичен развой на думите, назоваващи страх: *‘треса се, треперя’* > *‘страхувам се’* за бълг. *уплаха*, рум. *înfiorare, a înfiora, cutremur, tremura*, алб. *trembë* ‘трепет’, прен. ‘уплаха, страх’, гр. *τρόμος* ‘страх, ужас, уплаха’, *φρίκη* ‘трепет, треперене, тръпки’, прен. ‘страх, ужас, страхопочитание, благоволение’; *‘жесток, свиреп’* > *‘страшен’* за рум. *crâncen, încrâncenare* ‘злоба, жестокост’ и алб. *acar* ‘стомана, мраз, хлад’, прен. ‘яд, гняв, страх’; *‘двоумя се, колебаю се’* > *‘страхувам се’* за рум. *stideală, stidință, stidire* ‘колебание, съмнение’, алб. *dyshim* ‘съмнение, нерешителност’, прен. ‘опасност’ и гр. *δέος* ‘страх’, както и един модел характерен за българския и румънския език - *‘пазя’* > *‘дебна’*; *‘пазя’* > *‘грижа се’*.

От анализа се забелязва, че най-много са успоредиците между румънския и албанския език, а най-малко са в българския и гръцкия език.

6. Анализът установи следните общи модели на семантичен развой на думите за тъга: *‘тегля’* > *‘страдам’*, характерен за бълг. *тъга* и гр. *βαρυθυμία* ‘потиснатост, униение, угнетеност’; *‘притискане, натискане’* > *‘мъка’* за бълг. *мъка* и гр. *θλίψη* ‘тъга, мъка’; *στενοχώρια* ‘неудобство, дискомфорт, притеснение, безпокойство’; *‘горя, паря’* > *‘страдам’* за бълг. *горест; печал*, рум. *amărăciune* ‘горчивина, депресия, тъга’, алб. *hidhëritim* ‘фиг. огорчение, яд, гняв, душевна болка’, *pikëllim* ‘болка, голямо огорчение, страдание, мъка’; *‘разделяне, рязане, късане’* > *‘скръб’*,

характерен за всички балкански езици; *‘болка, физическо страдание’* > *‘жал’* за за бълг. *жал* и алб. *brenjë, vuajtje, helmim* ‘скръб, тъга’.

От анализа се забелязва, че най-много успоредици в семантичния развой на думите, назоваващи тъга се откриват в българския и гръцкия език, а най-малко в румънския и гръцкия език.

7. Установихме следните модели на развой на думите за срам: ‘обръщам се, свивам се, завъртам се, скривам се’ > ‘срамувам се’, характерен за всички балкански езици, с изключение на румънския, както и ‘изтезание, затруднение, притеснение’ > ‘срам’, характерен за рум. *jenă* ‘усещане за притеснителност, стеснителност, тежка ситуация, объркване’ и алб. *dhunë* ‘използване на психически или физически натиск над някого, за да извърши нещо против волята си’ прен. ‘срам, безчестие, обида’.
8. **Съпоставката на моделите на семантичен развой ни позволява да заключим, че най-голямо разнообразие на семантичните модели се наблюдава при думите, назоваващи тъга в балканските езици.**
9. Проведеният семантичен анализ, позволява да сравним емоциите по някои основни параметри: степен на интензивност, дълбочина на емоцията, липса и наличие на причина за емоцията, външна проява на емоцията.
10. Семантичният и метафоричен анализ на думите за емоции ни дадоха възможност да ги класифицираме в бинарни опозиции: добро - зло; светло - тъмно; топло - студено; горчиво - сладко; широко - тясно; леко - тежко и др.
11. При анализа на семантиката на наименованията за базисни емоции в балканските езици получихме възможност да изведем основни цветове, с които се свързват емоциите от балканските народи, например: бяло, черно, зелено, жълто, червено и др.
12. Анализирайки езиков материал от митологията и литературата очертахме схема на основните органи в човешкото тяло, където се зараждат и развиват емоциите - сърцето, жлъчката.

Изследването проведено върху етимологията на наименованията на думите за основни емоции в балканските езици, може да бъде успешно разширено в няколко насоки:

- разширяване на анализирания лексикален материал с данни от различни диалектни области;
- актуализиране на данните за произхода на думите със спорна етимология.

Публикации по темата на дисертацията

1. 2018 (под печат) – Томов, Д. Някои бележки върху етимологията на думите за срам в балканските езици – доклад, представен по време на Третия международен филологически форум за млади изследователи – студенти, докторанти и постдокторанти, проведен от 15 до 17 ноември 2018г.
2. 2017 – Томов, Д. Етимологичен анализ на думите за гняв в балканските езици – В: Надмощие и приспособяване: Сборник доклади от Международната конференция на Факултета по славянски филологии 24-25 април 2017 г: Езиковедски четения; състав. Екатерина Търпоманова, Красимира Алексова. 2017., т. 2, 140-150.
3. 2016 – Томов, Д. Представата за сърцето и душата в румънската, българската и албанската фразеология – Във: Филологически форум бр. (2) 4, 126-134.
4. Резюме на презентация, представена по време на XXXVII международен семинар за албански език, литература и култура, организиран от Прищинския университет. Тема на доклада: „Etimologjia e fjalëve për emocionet negative në gjuhët ballkanike”.

Други публикации

Джонев, Томов 2016: Джонев, С., Томов, Д. Политическа култура, елити и Европейски съюз - кроскултурално изследване – В: Наука, 2016, т.2, 7-14.

Библиография към автореферата

Бело 2012: Бело, Д. Семантичният развой на турцизмите в българския и албанския език. – В: Балканистичен форум, 2012, 159-165.

Гамаюнова 2003: Гамаюнова, Ю. Историко-этимологическое исследование названий эмоций в русском языке XI-XVII в. (семантический и лингвокультурологический аспекты)- phd thesis. Баранул, 2003. [прегледан на 18.10.2018]. <<http://newstar.rinet.ru/~minlos/thesis/Gamayunova2003.pdf>>.

Петрова 2003: Петрова, А. Езиковата метафора и балканската картина на света. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2003.

Петрова 2006: Петров, А. Концептите в полето ‘радост’- сходства и различия в балканския лингвокултурен ареал. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“- Велико Търново, 2006.

Степанов 1975: Степанов, Ю. Методы и принципы современной лингвистики. Москва: Наука, 1975.

Шевалие, Геербрант 1995: Шевалие, Ж. Геербрант, А. Речник на символите. София: Петрикова, 1995-1996, т. 1, 2.

Lakoff, Jonson 2003: Lakoff, G., Jonson. M. Metaphors we live by. Chikago, London, 2003.

Mihaylova: Mihaylova, B. Order and Joy in Indo-European. – В: Linguistique Balkanique LIV (2-3). 2015, 181-188.

Plutchik 1980: Plutchik, R. A general psychoevolutionary theory of emotion. – In: Emotion: Theory, research, and experience: Vol. 1. Theories of emotion, 1980, 3-33 [прегледан на 18.10.2018].

<<http://www.personalityresearch.org/basicemotions/plutchik.html>>.

Използвани речници

БТР: Попов 2001: Попов, Д. Български тълковен речник. София: Наука и изкуство, 2001.

ГБР 2005: Костов, Н., Костов, И., Гръцко- български речник. София: Труд, 2005.

НФРБЕ 1993: Анкова- Ничева, К. Нов фразеологичен речник на българския език. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1993.

РБЕ: Речник на българския език, София: АИ „Марин Дринов“, 2012, т. IV.

СГБР 1996: Старогръцко-български речник. София: Издателство „Отворено общество“, 1996.

DEX: Coteanu, Seche 1998: Coteanu, I., Seche, M. Dictionarul explicative al limbii române. București: Univers enciclopedic, 1998.

DEX: Dicționarul explicativ al limbii române. Електронно издание.

< <https://dexonline.ro/>>.

FGSS: Kostallari, A., Thomaj, J., Haxhillazi, P. Fjalor gjuhës shqipe së sotme. Tiranë: Akademia e shkencave e Shqipërisë. Instituti i Gjuhësisë dhe letërsisë, 2006.

FGSS: Fjalor i gjuhës shqipe së sotme. Електронно издание.

<<http://www.fjalori.shkenca.org/>>.